

TEMIDA
Decembar 2011, str. 21-36
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1104021C
Pregledni rad

Zločini mržnje – američko i balkansko iskustvo

JOVAN ĆIRIĆ*

Devedesetih godina prošlog veka, primećeno je u SAD da je iznenada porastao broj nasilnih krivičnih dela u međurasnim, međuetničkim sukobima. Takođe je evidentirana i pojava paljenja crkava, verskih i sakralnih objekata, naročito na jugu SAD, onih objekata koji su bili korišćeni od strane crnaca. Upravo u vezi sa tim, u nauci je, prvenstveno u kriminologiji tada i nastao termin, koji se vrlo brzo raširio, termin „zločini mržnje“. Nekoliko događaja, a pre svega ubistvo jednog mladog homoseksualca u Vajomingu, uticali su da u ovaj pojam bude uključeno i nasilje i zločini izvršeni prema homoseksualcima, a sve zbog predrasuda prema ovoj seksualnoj manjini. Danas se ovaj termin upotrebljava ne samo u SAD i ne samo u kriminološkom, već i u čisto pravnom smislu da označi zločine koji su izvršeni pod uticajem mržnje prema odgovarajućoj rasnoj, etničkoj, ili seksualnoj manjini. Ovaj termin se povezuje i sa terminologijom, te problemima koji su u vezi sa „govorom mržnje“. Autor ovog članka govori o tome kako je uopšte nastao ovaj termin, te koji se sve problemi pojavljuju u vezi sa zločinima mržnje, a prvenstveno u vezi sa problematikom širenja demokratije i tolerancije, odnosno edukacije, prvenstveno među policijom, i među mladom populacijom. Autor, takođe, konstatuje da se samo zakonom ne mogu postići veliki efekti na planu borbe protiv ove pojave, te da, pre krivičnopravne intervencije, mora se pristupiti nekim drugim merama, a tu je reč upravo o stvaranju atmosfere tolerancije, te edukovanju građana o fenomenu zločina mržnje.

Ključne reči: zločini mržnje, događaji u SAD, etničko nasilje, govor mržnje, tolerancija.

Na samom početku, neko bi, možda i s pravom, mogao reći kako je ovaj pojam, pojam zločina mržnje u terminološkom smislu veoma sporan, jer time kao da se hoće reći da postoje i neki drugi zločini, zločini ljubavi, a što bi ipak bilo apsurdno, osim ako se ne radi o eutanaziji – ubistvu iz samilosti, koje bi

* Dr Jovan Ćirić je naučni savetnik i direktor Instituta za uporedno pravo u Beogradu.
Email: jciric@icl.org.rs

još nekako i moglo da se tretira kao neki vid zločina iz ljubavi. Sve ostalo jeste u stvari nešto što je po definiciji negativno i kao takvo sasvim blisko mržnji. Jer o čemu god da se radi, u krajnjoj liniji uvek se radi o nekoj vrsti negativne energije, negativne emocije, kakva je i sama mržnja. Zar nije to kada neko nekoga ubija da bi došao do njegovog novca, još i gore i negativnije, nego kada neko nekoga ubija zato što ga mrzi. Čini se da između te dve situacije i nema neke velike razlike u moralnom smislu te reči. Prejaka ljubav prema novcu može biti isto toliko negativna stvar, moralno problematična kao i mržnja prema crncima, Romima, Jevrejima, ili homoseksualcima, što je inače nešto što je karakteristično, tj jeste najčešće za zločine mržnje. U tom je smislu zaista problematično operisati sa pojmom zločini mržnje, jer time kao da se hoće reći kako su zločini mržnje zlo, dok drugi zločini i nisu baš takvo i toliko zlo, nego nešto što ipak može imati nekakvu pozitivnu konotaciju.

Možda je zbog svega toga bolje govoriti o motivima i pobudama, a ne o samoj mržnji, no, pre nego što se čovek upusti u detaljniju analizu tematike zločina mržnje, neophodno je da se upozna sa pričom o tragičnoj sudbini jednog američkog mladića s kraja devedesetih godina prošlog veka. Reč je o brutalnom ubistvu jednog mladog homoseksualca, što je kao događaj u značajnoj meri potreslo širu američku javnost, o čemu je snimljeno nekoliko filmova i komponovano nekoliko pesama (između ostalih, jednu pesmu je napisao i Elton Džon) i dovelo je do značajnih političkih implikacija, a pre svega u smislu donošenja posebnih federalnih zakona u SAD.¹ U pitanju je momak koji se zvao Metju Vejn Šepard, koji je ubijen oktobra 1998. u američkoj državi Vajoming.

On je bio student i u vreme ubistva imao je samo 21 godinu. Najpre je 1995. u Švajcarskoj maturirao Američku srednju školu, a zatim je upisao studije političkih nauka, gde se posebno bavio problematikom spoljne politike i izučavanjem jezika. Biran je i za studentskog predstavnika u tzv. Savet za ekološku zaštitu države Vajoming.²

Porodica i prijatelji su ga opisali kao vedrog mladića, uvek spremnog da pomogne drugim ljudima, da ih razume i uteši. Godine 1995. Šepard je bio napadnut i silovan tokom jedne ekskurzije u Maroku, pa je taj događaj ostavio duboke posledice na njega, jer se povukao u sebe i postao depresivan, te je nekoliko dana pre ubistva, Šepard jednom prijatelju rekao kako je HIV

¹ Po mnogo čemu ovaj događaj je sličan sa događajem koji se odigrao 1964, kada je ubijena Katarina Đenoveze, a to izazvalo brojne reakcije javnosti u SAD i dovelo do razvoja sveopšte svesti o značaju žrtve i njenih prava. (Ćirić, 2010, str.127)

² O svemu videti na http://en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Shepard

pozitivan i kako razmišlja o samoubistvu. U noći između 6 i 7. oktobra 1998. u jednom klubu u jednom mestu u Vajomingu, upoznao se sa dvojicom drugih mladića, koji su mu ponudili prevoz u svom kamionetu, kada im je Šepard između ostalog rekao i to da je on „gej“. Ova dvojica su ga međutim, napali, opljačkali, tukli pištoljem po glavi, izživljavali se nad njim više sati i na kraju konopcem vezali za ogradu u jednom zabačenom ruralnom području, ostavili ga da umre u hladnoj noći, jer je bilo oko nule. Čitavih 18 sati kasnije, pronašao ga je jedan slučajni prolaznik, biciklista, koji je prvo mislio da je u pitanju lutka strašila zakačena za ogradu. Šepard je prenešen u bolnicu, gde nije dolazio k svesti i gde je umro 12. oktobra.³

Policija je ubrzo uhapsila dvojicu napadača, koji su pokušali da nagovore svoje devojke da im daju alibi, međutim one su ipak rekle istinu, istakavši da su im oni, tj. njihovi momci te večeri kazali kako će otići u noćni klub i tu pronaći nekog homoseksualca kojeg planiraju da opljačkaju.

Optuženi su na suđenju iznosili različita opravdanja za svoje delo. U početku su se branili tvrdeći da su se uplašili da će Šepard pokušati da ih seksualno iskoristi, te da su bili u stanju panike i neuračunljivosti, a kasnije su tvrdili da su samo hteli da ga opljačkaju. Nakon što je jedan od njih proglašen krivim, on je u zamenu za smrtnu kaznu (zamenu u vidu kazne doživotnog zatvora), pristao da svedoči protiv svog saučesnika, koji je takođe proglašen krivim, ali su roditelji ubijenog Šeparda, posredovali u sklapanju nagodbe, kojom je i drugi napadač izbegao smrtnu kaznu u zamenu za doživotni zatvor.

Inače na sahrani Metjua Šeparda, šira američka javnost je upoznala i izvesnog Freda Felpsa i njegovu baptističku crkvu iz Kanzasa, koji su se tada pojavili sa transparentima „Metju Šepard gori u paklu“ i „Bog mrzi pedere“. Felps nije dobio dozvolu jednog grada u Kanzasu da podigne spomenik visok 1,8 metar, na kome bi se nalazila ploča na kojoj bi pisalo „Met Šepard gori u paklu jer nije slušao božja upozorenja – ne lezi sa muškarcem kao sa ženom“. U svakom slučaju tokom sahrane došlo je do sukoba između dve grupe – na jednoj strani prijatelji Šeparda, a na drugoj, radikalni predstavnici ove crkve. Na kraju je i policija morala da interveniše i da policijski kordon razdvoji ove dve grupe.

Samo nekoliko meseci pre toga, tačnije juna 1998. u Teksasu je nastradao jedan drugi čovek. U pitanju je crnac James Byrd Junior, koji je bio ubijen od

³ O događaju u vezi sa ubistvom Šeparda, videti i u knjizi majke Meta Šeparda, Judy Shepard; - „The Meaning of Matthew: My Son’s Murder in Laramie, and a World Transformed“. Širi prikaz i pregled ove knjige dostupan je na internet adresi: www.barnesandnoble.com/w/meaning-of-matthew-judy-shepard/1100316116#Overview

strane trojice belaca na takođe brutalan način, što je isto tako ustalasalo američku javnost, te je, odgovarajući zakonski dokument koji je 2009. godine potpisao Predsednik SAD Obama, dobio popularni naziv „The Matthew Shepard and James Byrd Jr. Hate Crimes Prevention Act“, kojim je prethodno postojeći sličan zakon iz 1990. dopunjen i inoviran.⁴ Drugim rečima, o zločinima mržnje u SAD u pravničkim i sociološkim krugovima govorilo se i pre toga, misao, svest o svemu tome, bivala je uobličena, ali su ova dva kriminalna događaja, dva brutalna ubistva, imala poseban značaj i ostala su zapamćena od strane najšire javnosti, tj. imala su direktnog uticaja na zakonodavni proces, kao i na razvoj kriminološke misli u SAD.

I jedna i druga priča, o mladom homoseksualcu iz Vajominga i crncu iz Teksasa, po svemu su višeznačne, ali u stvari sasvim tipične za ono što se naziva „zločini mržnje“, a što je postalo predmetom vrlo intenzivnog interesovanja tek devedesetih godina prošlog veka, što naravno ne znači da se ti delikti nisu i ranije vršili. Naprotiv, neki, sa izvesnim cinizmom ističu, da su se takve stvari događale i u antička vremena u „čuvenoj“ grčkoj demokratiji, koja je počivala na negiranju ljudskih prava, ljudskih osobina svih stranaca, svih, koji su tretirani kao varvari, niža bića kojima je negirano čak i pravo na goli opstanak. O Indijancima, tj. starosedeočima američkog kontinenta i o odnosu prema njima, da i ne govorimo (Ignjatović, 2005: 3). Sve u svemu, intenzivnije je ovaj termin „zločini mržnje“, počeo da se upotrebljava negde posle 1990. godine, kada je američki Kongres usvojio tzv. „The Hate Crime Statistics Act“, čija je prvenstvena funkcija bila u tome da se vodi statistička evidencija o zastupljenosti zločina motivisanih, prvenstveno rasnim, ali i drugim, etničkim i seksualnim predrasudama iz kojih se rađa mržnja (Kovačević, 2009: 94).

Kao što smo već rekli, zakonska regulativa u vezi zločina mržnje, dopunjena je 2009. godine putem tzv. „The Matthew Shepard and James Byrd Jr. Hate Crimes Prevention Act“. Suštinski se ovaj zakon bazira na čitavom setu različitih anti-diskriminacionih propisa koji su inače u SAD počeli da se donose negde od šezdesetih godina i koji su imali za zadatak da, koliko god je to moguće obezbede usklađivanje socijalnih, a pre svega rasnih odnosa u društvu, tj. smanjivanje među-rasnih napetosti. Radi se i o diskriminaciji u oblasti zapošljavanja (Reljanović, 2009:111) i o različitim merama afirmativne akcije, kao i uopšte o anti-diskriminaciji (Matijević, Erić, 2010: 85).

⁴ www.curvemag.com/Curve-Magazine/Web-Articles-2008/Obama-Signs-Matthew-Shepard-Hate-Crime-Bill/

Ipak, i pored svih pokušaja da se „zločinima iz mržnje“ da jedno pravno obeležje, čini se da je ipak ovde po sredi fenomen koji je prvenstveno kriminološkog, tj. sociološkog, odnosno politikološkog karaktera. To se uostalom vidi i iz analize odredaba zakona iz 2009. godine, koji je potpisao Obama. Tim zakonom se obezbeđuje da žrtve ovih zločina, dobiju poseban status, status federalne zaštite. Zatim se tim zakonom daju veća ovlašćenja federalnim organima da se (samoinicijativno) uključe u preduzimanje istražnih radnji, kada postoji sumnja da je po sredi zločin iz mržnje. Takođe se ovim zakonom obezbeđuju i finansijska sredstva od po 5 miliona dolara u budžetima za 2010, 2011 i 2012. godinu, kojima bi se poboljšale istražne aktivnosti u vezi sa zločinima mržnje. Zakonom se FBI-ju, nameće posebna obaveza da vodi posebne statističke evidencije i analize zločina iz mržnje. Naravno, na početku je data i sama definicija pojma „zločini iz mržnje“, u koju je sada, od 2009. godine uvrštena i žrtvina stvarna ili pretpostavljena seksualna orijentacija.⁵ Moglo bi se reći da se ovde radi o čitavom setu kriminalno-političkih mera.

Suštinski se u stvari kod zločina mržnje radi o nečemu što bi se moglo nazvati „etničko nasilje“, „rasno motivisani zločini“, „nasilje protiv stranaca“. Zapravo, radi se o tome da je uočeno da je u periodu od 1991 do 1996. zapaljen neubičajeno veliki broj različitih crkava, sinagoga, džamija (110) i to uglavnom na jugu i to uglavnom onih sakralnih objekata u koje dolaze crnci. U tom je smislu donet najpre Zakon o sprečavanju paljenja crkava, a zatim se počela sveobuhvatno analizirati ova situacija i uobličavati fenomen danas poznat pod imenom „zločini mržnje“ (Ignjatović, 2005: 4). Vrlo brzo se zaključilo da ovi zločini rezultiraju stvaranjem atmosfere straha i nesigurnosti kod manjinskih grupa i izazivaju disharmoniju u čitavom društvu (Kovačević, 2009: 96). Političkim rečnikom rečeno, Amerika je tih godina izašla iz „hladnog rata“ sa SSSR-om kao apsolutni pobednik, ali se istovremeno počela suočavati sa izazovima socijalne disharmonije i pre svega „rasnog nasilja“ u „sopstvenoj kući“. Nešto je tim povodom trebalo učiniti, te su se najpre počele voditi statističke analize i teorijska promišljanja, a na kraju se pristupilo i nekim konkretnim zakonodavnim aktivnostima, naročito nakon tragičnih ubistava James-a Byrd-a i pogotovu Matthew-u Shepard-a. Tako je i u širu svetsku literaturu, pa i u pojedina zakonodavstva ušao pojam „zločina iz mržnje“, koji se danas na najopštiji način definiše kao „napad na žrtvu i njena dobra, napad koji se

⁵ O tome na http://en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Shepard_Act

preduzima zbog žrtvinog stvarnog ili pretpostavljenog⁶ pripadanja određenoj manjinskoj grupi, rasi, etničkoj grupi, polu, religiji, ili seksualnoj opredeljenosti (Ilgjatović, 2005: 5-6).

No, za trenutak bi ovde bilo vrlo korisno vratiti se iz SAD, tj. Vajominga u Srbiju, tj. na Kosovo, nekih desetak i nešto više godina pre nego što se Šepardu dogodilo to što se dogodilo. Zamenimo ime Mathew Shepard imenom Đorđe Martinović i zapitajmo se u čemu je razlika. Prvog maja 1985. godine, Đorđe Martinović je bio napadnut na svojoj njivi na imanju kod Gnji-lana. On je tada policiji prijavio da su ga presreli neki Albanci i da su ga teško povredili, nabijajući mu flašu u anus. Povreda je bila vrlo teška, Martinović je jedva preživeo. Operisali su ga najpre u obližnjoj bolnici, a zatim i na beogradskoj VMA, gde su ustanovili da je pivska flaša bila navučena na jedan štap, a zatim svojim dnom nabijena u Martinovićev anus, utrobu, gde se razbila. Zločin je uznemirio čitavu javnost u Srbiji, pa su za rad „umirivanja“ te javnosti, neki veštaci, eksperti, u krivičnom postupku tvrdili da je po sredi samopovređivanje, jednostavno zato što je Martinović tobože u stvari bio homoseksualac koji se samozadovoljavao i na kraju samopovredio. Međutim, poslednje dve operacije nad Martinovićem izvršene su u Londonu, a lekar koji ga je operisao, dr Piter Holi, napisao je da je isključeno svako samopovređivanje, već da se radi o zločinu koji su morali da izvrše najmanje tri napadača. Slovenački sudski medicinar, veštak dr Janez Milčinski, dr Holiju je napisao pismo, upozoravajući ga da se ne meša u unutrašnje stvari Jugoslavije, dok je jedan drugi Slovenac, tadašnji savezni ministar policije, Stane Dolanc čitavu stvar zaključio tako što je na konferenciji za štampu cinično rekao kako je Martinović prvi srpski samuraj koji je izvršio harakiri.⁷ Slučaj je završen presudom beogradskog okružnog suda, gde je utvrđeno da su Martinovića napali i povredili NN izvršioc. Verzija o samopovređivanju, naravno nikada nije prihvaćena od strane najšire srpske javnosti, te je taj slučaj dobio jedno vrlo izrazito simbolično značenje i na ovaj ili onaj način pokrenuo mnoge potonje događaje.⁸ Zločin nad Martinovićem

⁶ Ovde je važno istaći i sledeće: bitna je i pretpostavljena pripadnost jednoj grupaciji, tj. nije važno da li je neko stvarno homoseksualac, važno je to da napadači pretpostavljaju da je dotični homoseksualac i da ga kao takvog i zbog toga napadaju.

⁷ O čitavom slučaju u tekstu pod naslovom „Đorđe Martinović – mučenik s Kosmeta“, dostupno na internet adresi www.riznicasrpska.net/istorija/index.php?topic=21,0

⁸ Tako je i znameniti slikar Mića Popović napravio sliku gde je Martinovića prikazao kao Isusa Hrista koga razapinju na krst u prisustvu milicije, a što je sve imalo mnoga različita značenja.

imao je vrlo jak naboj u emocionalnom smislu i na neki način pokrenuo je spiralu mnogih kasnijih među-etničkih nasilja i na Kosovu i u čitavoj SFRJ.

Zanimljivo je ovde povući još jednu paralelu sa SAD. Rekli smo već da je interesovanje za zločine mržnje u SAD započelo tako što je ustanovljeno da je neuobičajeno veliki broj verskih objekata (crkava) u koje dolaze crnci, bio zapaljen na jugu SAD. I na Kosovu je na neki način bilo slično. Jedan od prvih akata etničkog nasilja, bio je požar koji je izbio u Pečkoj patrijaršiji 1981. godine, da bi sve kulminiralo 17. marta 2004. godine i paljenjem i uništavanjem većeg broja srpskih crkava i manastira. Crkve naravno nisu najvažnije institucije u jednom društvu, na jednoj teritoriji, ali njihov simbolički značaj, naročito značaj za identitet jedne (manjinske) zajednice, vrlo je veliki. Nije dakle slučajno što su oni koji su posezali za terorisanjem crnaca na jugu SAD, odnosno terorisanjem Srba na Kosovu, najpre započinjali sa paljenjem njihovih verskih objekata.

Bilo kako bilo, osamdesetih godina su tadašnji političari u Srbiji bili svesni svega što je taj događaj, u vezi sa Đorđem Martinovićem, nosio sa sobom, šta je za srpsku javnost on značio, te su s tim u vezi pokušali da reaguju pre svega odgovarajućim pravnim sredstvima, donoseći odgovarajuće izmene i dopune tadašnjeg krivičnog zakonodavstva Srbije.

Godinu dana nakon što se dogodilo to što se dogodilo Đorđu Martinoviću, srpska skupština usvojila je izmene i dopune KZ-a. Tako je propisano i novo krivično delo u članu 61-a tadašnjeg zakona: „Nasilje kojim se ugrožavaju slobode i prava građana, pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe“, koje je glasilo:

- 1) Ko prema drugome izvrši napad, teško vređanje, zlostavljanje, prinudu, ozbiljnu pretnju ili drugo nasilje na način ili pod okolnostima koje izazivaju ili mogu izazvati nespokojstvo ili osećaj nesigurnosti ili neravnopravnosti kod građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.
- 2) Istom kaznom kazniće se ko zagađuje vodu za piće, zemljište, stočnu hranu ili vodu, uništava zasade ili šume, zauzima tuđe zemljište, prisvaja, oštećuje ili uništava tuđu imovinu, izvrši iznudu, ucenu ili drugi napad na imovinu drugog, ili povredi grob, groblje ili drugo mesto na kome se umrli sahranjuju,⁹ na način ili pod okolnostima koje izazivaju ili mogu izazvati nespo-

⁹ Tek se nekoliko godina kasnije pokazalo koliko je ovo bilo „vizionarski“, jer je praksa uništavanja tuđih grobalja na Kosovu, ali i u drugim krajevima ratom zahvaćene SFRJ, poprimila ogromne razmere, tj. postala uobičajeno sredstvo pritisaka i etničkih čišćenja.

- kojstvo ili osećaj nesigurnosti ili neravnopravnosti kod građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe.
- 3) Ako je izvršenjem dela iz stava 1 ili 2 ovog člana pripadniku drugog naroda, narodnosti, ili etničke grupe sa umišljajem nanjena teška telesna povreda, ili pričinjena imovinska šteta većeg obima, ili je delo učinjeno u grupi ili u drugom osobito teškom slučaju, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.
 - 4) Ako je izvršenjem dela iz stava 1 ili 2 ovog člana pripadnik drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe, sa umišljajem lišen života, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili smrtnom kaznom.

U odredbama Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Socijalističke Republike Srbije¹⁰, koje su donete 17. oktobra 1986. predviđena su i druga krivična dela: „Posebni oblici ugrožavanja sloboda i prava građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe“ (čl.61 b) i „Ugrožavanje sigurnosti građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe, napadom na polnu slobodu“ (čl.61 v).

Ove zakonske odredbe od samog početka su od strane stručne javnosti, a naročito od strane pravnika sa Kosova i iz Slovenije, pa i Hrvatske, bile podvrgnute znatnoj kritici. Sa izvesnom dozom podsmeha, jedno od ovih krivičnih dela je nazivano „silovanje na nacionalističkoj osnovi“.¹¹ U kritikama je isticano nekoliko stvari: veoma je teško utvrditi stvarni motiv nekog, bilo kog krivičnog dela, te tu uvek postoji opasnost od „učitavanja“ pobude ili motiva, odnosno od toga da neko ko primenjuje zakon bez mnogo udublivanja u suštinu problema, jednostavno kaže čim su učinilac i žrtva različite nacionalnosti, da su tu po sredi ova krivična dela. Pošto su se u praktičnom smislu, ove inkriminacije donele zbog događaja na Kosovu, isticano je da nije tačno da je broj silovanja, ili ubistava uopšte na Kosovu, veći od proseka u bilo kojem drugom delu tadašnje SFRJ, te da nema potrebe za donošenjem takve inkriminacije. Isticano je i to da su odredbe ovih krivičnih dela preširoke i da se u tumačenju i primeni mogu zloupotrebljavati. Ova krivična dela su međutim u formalnom smislu opstajala u našem krivično-pravnom sistemu još jedno izvesno vreme. Istina

¹⁰ Sl. glasnik SRS, br. 39/86.

¹¹ Nekoliko godina kasnije, za vreme ratnih događanja u SFRJ, taj termin kao i izvesna manipulacija u vezi sa silovanjima u ratu, postali su sasvim legitimni i često korišćeni u propagandne svrhe, a vrlo često i od strane onih koji su se prethodno podsmevali ovakvim inkriminacijama iz 1986. godine.

nije nam poznato da je iko ikada odgovarao po osnovu ovih krivičnih dela, ali, formalno gledano, ova dela su postojala u našem pravnom sistemu, sve do 1994. godine, kada su Zakonom o izmenama i dopunama KZ Srbije¹², članom 37 tog zakona, izričito obrisane odredbe članova 61-a, 61-b i 61-v.

Dakle, moglo bi se reći i sledeće: onda kada su se SAD tek spremale da donesu zakonska rešenja o tzv. zločinima mržnje, srpski zakonodavac je ukinuo takve inkriminacije, inkriminacije koje su po svemu bile preteča, upravo „zločina mržnje“. Ne bi se naravno moglo tvrditi da su Amerikanci „prepisivali“ iz srpskog zakona odredbe o zločinima mržnje, tj. preuzimali ideje o „zločinima mržnje“, ali sa druge strane, tačno je i to da kada se u Srbiji započelo sa dekriminalizacijom verbalnog delikta neprijateljske propagande, u zapadnim zemljama se veoma intenzivno počela uobličavati inkriminacija „govor mržnje“ (Milinković, 1994: 93).

Ovde je svakako potrebno reći nešto više i o poznatom delu američkog psihologa Gordona Olporta, koji je u svojim radovima govorio o predrasudama, o tome kako se najpre pričaju vicevi o predstavnicima pojedinih naroda, zatim se pojedini pripadnici tih naroda izoluju, ekskomuniciraju i sa njima niko neće da komunicira, zatim se na račun tih naroda (pripadnika) upućuju teške reči, uvrede, govor mržnje, a na kraju se pristupa i pojedinačnim aktima nasilja, dok kao posledica svega ne dođe i do neke vrste holokausta (Ćirić, 2006:199).

Govor mržnje je u tom smislu tesno povezan sa realnim aktima, sa zločinima mržnje, odnosno sa predrasudama koje se nalaze u osnovi govora mržnje, te se u tom smislu može govoriti da se etiologija zločina mržnje može pronaći u tome što učinioci ovih dela tragaju za uzbuđenjem i zabavom; pogrešno veruju da im od pripadnika manjinskih grupa pretila neka opasnost; neadekvatno reaguju na ponašanja koja tumače kao uvredljiva po sebe i sebi bliska lica; ili pak veruju da se na taj način bore za ostvarenje svojih političkih i nacionalnih ideala (Kovačević, 2009:95). Upravo nam to međutim govori da se sredstvo i način za suzbijanje zločina mržnje u stvari ne nalazi toliko u sferi krivičnog prava, koliko u sferi edukacije i razvijanja atmosfere tolerancije, nediskriminacije i uopšte demokratskih društvenih odnosa. To nam zapravo govori da, uprkos mnogim raširenim shvatanjima naročito u laičkoj javnosti, pravna norma ipak nije samo imperativ, i da ne može biti shvatana samo na taj način (Vranjanac, 2010:7). Jeste, za uspostavljanje vladavine prava od veli-

¹² Sl. glasnik RS, br. 47/94.

kog značaja su pravne norme, ono što piše u zakonima, ali značajno je i sveopšte društveno okruženje i mnogi preduslovi koji izlaze iz domena samog prava (Faupel, 2009: 7).

Upravo to što srpske krivične norme iz 1986. godine, nisu postigle neki veći uspeh u zaustavljanju etničkih nasilja (na Kosovu) pokazuje koliko je efikasnost krivičnog prava u takvim stvarima i takvim situacijama ograničena. Možda je veći efekat u tome da se na adekvatan način, naročito mladim ljudima, objasni šta u stvari predstavlja ideologija rasizma, etničke netolerancije, nacizma. I u slučajevima govora mržnje, kao i slučajevima kriminalnog ponašanja uopšte, neophodna je svekolika medijska promocija pravih, socijalno prihvatljivih vrednosti. Na žalost u Srbiji to u poslednjih nekoliko godina uopšte nije bio slučaj, već se događalo nešto sasvim obrnuto, promovisale su se i inaugurisale različite „antivrednosti“. (Pavićević, 2008:103), a često je ono što je na „zapadu“ predstavljalo sasvim marginalnu pojavu, u Srbiji bilo prihvatano, tretirano, promovisano kao nešto što je izrazito „in“, nešto što treba kopirati, podražavati. Od „skinhedsa“ do navijača – huligana“ (Šuput, 2010:233). Ponekad se čini potpuno besmislenim to da u Srbiji, koja je izuzetno mnogo stradala od nacizma, postoji neko, bilo ko, ko danas promovise ideologiju krajnje desnice i nacizma i rasizma. Isto kao što se čini krajnje kontraproduktivnim to da se tim marginalnim skupinama i pojedincima pridaje posebno veliki značaj i medijski prostor, time što će se stalno, pa makar to bilo i sasvim negativno, pričati o njima, a što dotični u svom samoljublju zapravo i najviše žele. Moglo bi se zapravo reći da je ignorisanje takvih marginalaca često bolji i efikasniji način borbe protiv njih samih i njihove želje za ekstravagantnošću i samoisticanjem. U svakom slučaju, reč je o fenomenima koji zaslužuju detaljniju analizu, kao što postoji i potreba da se izgradi strategija preventivnog delovanja. Sam zakon, tj. sama pretnja kaznom tu ne moraju značiti mnogo. Krivično pravo se tu zaista pokazuje kao *ultima ratio*, kao sredstvo koje treba koristiti tek onda kada sva druga sredstva bivaju iscrpljena.¹³

¹³ Lako je na primer osuditi mladića, koji ponesen svojim mladalačkim žarom, ekstravagancijom, ideološkim slepilom, promovise nasilje i govori govorom mržnje. Ali, da li smo time rešili problem? Da li smo dotičnog, njegove prijatelje i rodbinu, edukovali na pravi način, prevaspitali, ili smo ih u stvari samo dalje gurnuli u još veću (samo)izolaciju, mržnju i ideološko slepilo, iz kojeg će proizići nešto još i gore od samog govora mržnje, zapravo realni zločin mržnje. Drugim rečima, ako jednog mladića osudimo na dužu zatvorsku kaznu zbog govora mržnje prema Romima, onda je pitanje, šta će se dogoditi kada taj izađe iz zatvora – da li će on iz straha, ili zbog stvarne sopstvene resocijalizacije reći: ne, neću više to da radim, ili će, umesto govora mržnje, posegnuti za zločinom mržnje?

Ovde međutim još jedno pitanje dolazi do izražaja, a to je pitanje kako definisati pojam manjine, tj. kako odgovoriti na pitanje ko je manjina uopšte, a posebno u nekom konkretnom slučaju. Zločini mržnje, rekli smo to već, izvršavaju se prema pripadnicima manjina, rasnih, verskih, etničkih, seksualnih. Međutim, problem je u tome što jedna osoba može biti predstavnik manjine u načelu, u principu, ali u jednom konkretnom slučaju on/ona može biti predstavnik većine, pa se onda postavlja pitanje šta i kako reagovati u dotičnom slučaju. Crnci jesu manjina u američkom društvu, te kao takvi oni mogu biti najčešće žrtve zločina mržnje, ali, ponekad može biti i obrnuto. Na primer crnci u Harlemu, ili Bronksu, gde je sasvim „nepreporučljivo“ za belce da se šetaju, da se uopšte pojavljuju. Sasvim je realna mogućnost da se belci tu pojave kao „manjina“ i kao žrtve zločina mržnje. To celu stvar u priličnoj meri relativizuje i komplikuje i čini da je u pravnom smislu te reči čitav koncept „zločina mržnje“, ipak pomalo problematičan, te da ga treba tretirati, tj. primenjivati krajnje obazrivo. Slično je upravo ono što se događalo na Kosovu i Metohiji tokom godina. Srbi jesu bili većina, a Albanci manjina, mereno na teritoriji Srbije u celini, dok je to bilo sasvim drugačije kada se gledalo na teritoriju Kosova. Imajući sve to u vidu, možemo li Albance na Kosovu, odnosno crnce u Bronksu (Harlemu) tretirati kao manjinu? Odnosno, pitanje je, mogu li crnci biti učinioci zločina mržnje? Ili je možda uputnije upotrebiti neki drugi termin, neku drugu definiciju, a ne onu koja operiše sa pojmovima manjine i većine. Možda u tom smislu, treba operisati sa pobudama, a ne sa pojmom mržnje, mrzeti nije nešto što je rezervisano samo za većinu prema manjini. Čak naprotiv, često se u stvari može događati sasvim suprotno da neko baš zato što je manjina mrzi onoga koji je većina i koji mu je kao manjini pretihodno naneo mnogo različitih nepravdi i zala, te mu se ovaj sada zbog svega toga sveti. Uostalom, nema osvete bez mržnje.

Tako u stvari dolazimo do člana 114 Krivičnog zakonika Srbije¹⁴, do inkriminacije „teško ubistvo“. Tu se u tački 5 kaže i sledeće:

„Ko drugoga liši života iz koristoljublja, radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda...“ (kazniće se zatvorom najmanje 10 godina, ili zatvorom od 30 do 40 godina.) Čini nam se da ovaj deo rečenice, koji kaže „iz drugih niskih pobuda“, da se taj deo odnosi upravo na to, da su te niske pobude u stvari mržnja i to mržnja po rasnom, verskom, nacionalnom, seksualnom osnovu, političkom ili nekom drugom

¹⁴ Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09.

sličnom osnovu (Đorđević, 2009:65). I nije slučajno čini nam se to što te niske pobude dolaze pobrojane odmah posle „(bezobzirne) osvete“, jer bez mržnje, kao što rekosmo malopre, nema osvete, to su dve vrlo tesno povezane stvari. U svakom slučaju, nama se čini da oni koji kažu kako u srpskom zakonodavstvu ne postoji odredba o zločinima mržnje, da oni uopšte nisu u pravu. U srpskom Krivičnom zakoniku i te kako postoji odredba kojom je inkriminirano to kada neko nekoga ubije zato što je taj neko Rom, Hrvat, homoseksualac, itd. Treba samo primeniti postojeće, inače dosta stroge inkriminacije, treba samo dotičnu stvar okvalifikovati na pravi način, tj. kao ubistvo iz niskih pobuda. Stvar je čini se više nego jasna, a sasvim je drugo pitanje da li se i koliko često u praksi primenjuju ove odredbe o ubistvu iz niskih pobuda, što je samo drugi, možda i bolji naziv za ono što se u uporednom pravu najčešće naziva „zločin mržnje“. No time ulazimo u jednu drugu sferu, problematiku koja se tiče opštedruštvenih prilika i okolnosti primene i neprimene postojećih zakonskih odredbi, odnosno dolazimo opet do pitanja edukacije građana, ali i sudija i tužilaca, pa možda prvenstveno policajaca, koji bi trebalo da prepoznaju u pravom trenutku i na pravi način kada se radi o zločinima mržnje i kako treba (prvenstveno sa žrtvama) postupati u takvim slučajevima.¹⁵

I u sferi verbalnosti, inkriminirani su zločini mržnje u srpskom krivičnom zakonodavstvu, tj. postoji odredba o govoru mržnje. Radi se o inkriminaciji iz člana 317 KZ-a – „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“ (Vuković, 2009:217).

Na prvi pogled moglo bi se reći da srpski zakonodavac nije predvideo, tj. inkriminirao „međufornu“, tj. situaciju između verbalnog napada i ubistva, odnosno da nije „pokriveno“ nanošenje (teške) telesne povrede. Da li kada neko ko je pretučen zato što je Rom, dakle „samo“ pretučen, da li se ta situacija može tretirati kao neki vid zločina mržnje, blaži od ubistva, ali teži od govora? Nama se čini da odredbu stava 2 člana 317, KZ-a treba tumačiti u smislu nanošenje telesne povrede iz razloga rasno-nacionalno-verskih razloga. Međutim, moglo bi se reći, da bi možda moglo biti bolje čitavu stvar preciznije regulisati u samom zakonskom tekstu. Sve to ipak ne znači da sud nema odgovarajućeg oružja putem kojeg bi reagovao kada neko bude pretučen zato što je Rom, ili homoseksualac, te da sve treba rešavati (samo) na nivou zakona. Sud uvek na raspolaganju ima ono što se naziva olakšavajuće i ote-

¹⁵ U tom smislu ovde pažnju zaslužuje i „Program obuke policijskih službenika za suzbijanje zločina iz mržnje“, koji je sastavljen od strane OEBS-a. Dostupno na internet adresi: www.oesce.org/sr/odhr/20702

žavajuće okolnosti, tj. individualizacija kazne. Nije, čini nam se potrebno da u zakonu postoji odredba o zločinima mržnje. Uspješna kriminalna politika protiv ove negativne društvene pojave na sasvim zadovoljavajući način se može voditi putem olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, putem individualizacije kazni.¹⁶ Sud bi u tom smislu uvek trebalo da izriče strože kazne, kada utvrdi da je učinilac neko krivično delo izvršio iz niskih pobuda, tj. iz mržnje. Uopšte dakle nije neophodno da postoji posebna inkriminacija, dovoljno je samo to da sud utvrdi da su huligani pretukli malog dečaka, zato što je ovaj Rom, pa da to bude dovoljno da ceo slučaj bude drugačije tretiran, odnosno da bude izrečena stroža kazna.

Tu je naravno edukacija, o kojoj govorimo, nešto što se podrazumeva, nešto što je zaista neophodno. Između ostalog i zbog toga što se može dogoditi da se ponekad neki slučajevi sasvim običnog kriminala, tretiraju kao (teški) slučajevi zločina mržnje, a sve to vrlo često zato što mediji stvore odgovarajuću atmosferu. Na primer, neko se posvađa u kafani, ljudi se potuku, potegne se nož, te ako je onaj protiv kojeg je nož upotrebljen, Rom, onda sud tu situaciju može tretirati kao zločin mržnje, a ne kao ubistvo na mah, ili kao prekoračenje nužne odbrane. Na primer, jedan Rom pokuša da izvrši neku krađu, „beli“ sugrađanin ga sprečavajući ga u tome, udari i nanese mu telesnu povredu, – da li je tu u pitanju zločin mržnje ili nešto sasvim drugo, mnogo benignije. Ne bi bilo dobro ukoliko bi neko, bilo ko, pokušavao da iskoristi, zloupotrebi zločin mržnje da bi za sebe izborio neku faktičku društvenu prednost, pogodnost, privilegiju. Ne bi bilo dobro ukoliko bi svaki put kada se potuku Srbin i Rom to bilo tretirano kao neki vid zločina mržnje. To bi bio apsurd svoje vrste, apsurd koji bi potpuno dezavuisao čitavu ideju o zločinima mržnje. U krajnjoj liniji, oni koji su kritikovali svojevremenu inkriminaciju u srpskom zakonodavstvu o nasilju nad pripadnicima drugih naroda, nisu bili sasvim u krivu. Bilo bi vrlo negativno kada bi se i ukoliko bi se inkriminacije zločina mržnje, koristile kao političko oruđe, zloupotrebljavale u političke svrhe, a to je nešto, što objektivno gledano, postoji kao mogućnost. To, praktično znači da pripadnika nacionalne manjine ne smete ne samo da vređate i tučete, kao što uostalom nikoga ne smete da vređate i tučete, nego da na kraju krajeva pripadnika

¹⁶ Ne treba u tom smislu ovde gledati anglo-saksonsko pravo, gde postoji specifičnost u tom smislu da se za svaki mogući slučaj – precedent propisuje poseban zakon, što uopšte nije u duhu našeg, tradicionalnog kontinentalnog pravnog sistema. Kod nas, kao što znamo, sud uvek ima na raspolaganju olakšavajuće i otežavajuće okolnosti i putem njih modifikuje opšte pravilo (zakon) u ovom ili onom pravcu, pravcu, koji je u datom trenutku najoptimalniji.

nacionalne manjine ne smete ni da hapsite, zato što to može biti protumačeno kao politička nekorektnost. Drugim rečima, čitava ideja, koncept zločina mržnje u dobroj meri sadrži u sebi elemente političkog, te u tom smislu treba biti krajnje obazriv, a to znači da su pitanja edukacije i razumevanja ideje zločina mržnje od vrlo važnog, rekli bismo presudnog značaja. Većeg značaja nego što je to pitanje da li u jednom zakonodavstvu postoji inkriminacija koja se tako ili nekako drugačije zove. To nam sve govori, između ostalog, da bi u stvari čitav pravni sistem trebalo tumačiti – tretirati kontekstualno. Svaka pojedinačna pravna odredba – regula, van odgovarajućeg socijalnog konteksta, mogla bi biti nakaradno, zlonamerno tumačena. Ovo pogotovu kada je reč o zločinima mržnje koji sami po sebi nose u sebi znatnu dozu političkog.

Literatura

- Ćirić, J. (2006) Govor mržnje. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 3, str. 199-222.
- Ćirić, J. (2010) Đenoveze sindrom. *Strani pravni život*, 1, str. 127-143.
- Đorđević, Đ. (2009) *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Faupel, R. (2009) Rule of law: Nothing purely abstract and no matter for Sunday speeches only. *Strani pravni život*, 2, str. 7-26.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Shepard, stranici pristupljeno 1.9.2011.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Matthew_Shepard_Act, stranici pristupljeno 1.9.2011.
- Ignjatović, Đ. (2005) Zločini mržnje. *Pravni život*, 9, str. 3-12.
- Kovačević, M. (2009) Zločini mržnje. *Temida*, 4, str. 93-103.
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09.
- Krivični zakon Socijalističke Republike Srbije, Službeni glasnik SRS, br. 39/86.
- Matijević, M., Erić, V. (2010) Mere afirmativne akcije – terminološko određenje i uvodna razmatranja o sadržini pojma. *Strani pravni život*, 3, str. 85-102.
- Milinković, B. (1994) Međunarodnopravna i uporednopravna analiza govora mržnje. *Strani pravni život*, 2-3, str. 93-111.
- Pavićević, O. (2008) Uloga medija i publicistike u stvaranju mita o kriminalcu – heroju. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, str. 103-112.

Reljanović, M. (2009) Diskriminacija na radu – zakonodavstvo i iskustva SAD. *Strani pravni život*, 1, str. 111-130.

Šuput, D. (2010) Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama. *Strani pravni život*, 1, str. 233-263.

Vranjanac, D. (2010) Norma kao imperativ. *Strani pravni život*, 2, str. 7-24.

Vuković, S. (2009) *Komentar Krivičnog zakonika Srbije sa registrom pojmova, obrascima i pravnom literaturom*. Beograd: Poslovni biro.

www.barnesandnoble.com/w/meaning-of-matthew-judy-shepard/1100316116#Overview, stranici pristupljeno 1.9.2011.

www.curvemag.com/Curve-Magazine/Web-Articles-2008/Obama-Signs-Matthew-Shepard-Hate-Crime-Bill, stranici pristupljeno 1.9.2011.

www.oesce.org/sr/odhr/20702, stranici pristupljeno 1.9.2011.

www.riznicasrpska.net/istorija/index.php?topic=21,0, stranici pristupljeno 1.9.2011.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 47/94.

JOVAN ĆIRIĆ

Hate crimes: american and balkan experience

In the nineties of the last century it was noticed in the U.S.A. that suddenly the number of crimes with violence in the inter-racial and inter-ethnic conflicts rose. Also the phenomenon of ignition of churches, religious and sacral objects, especially in the south of the U.S.A., objects which were used by black people, was recorded. Directly in relation to that – the term „hate crimes“ then arose in science and became outspread very quickly, primarily in criminology. Several events, and above all the murder of a young homosexual in Wyoming influenced for both the violence and the crimes committed towards the homosexuals and all due to the prejudices towards this sexual minority to be included in this term. Today, this term is used not only in the U.S.A. and not only in a criminological sense, but also in a purely legal sense to denote the crimes which were carried out under the influence of hate towards a correspondent racial, ethnical or sexual minority. This term is linked also to the ter-

minology and thus the problems which are related to the „hate speech“. The author of this paper writes about how this term arose in the first place and which problems emerge related to hate crimes and primarily in relation to the issues of expansion of democracy and tolerance, and also education, primarily among the police force and the young population. The author also ascertains that only with the law, no great effects in the battle against this phenomenon can be achieved and that before the criminal-legal intervention some other measures have to be approached, like the creation of an atmosphere of tolerance and the education of the citizens about the phenomenon of hate crimes.

Key words: hate crimes, events in the U.S.A., ethnical violence, hate speech, tolerance.